ԳԼՈՒԽ ՎԵՑԵՐՈՐԴ

ԲԱՆՎՈՐԱԿԱՆ ԵՎ ԳՅՈՒՂԱՑԻԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄՆԵՐԸ։ ՄԱՐԲՈՒԶՄԻ ՏԱՐԱԾՄԱՆ ՆԱԽԱԲԱՑԼԵՐԸ

1. ԲԱՆՎՈՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄՆԵՐԸ XIX Դ. 70—90-ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

Ռուսաստանում կապիտալիզմի զարգացման, տնտեսական կյանքի ընդհանուր վերելքի և դրա հետ բանվոր դասակարգի դրության ծանրացմանը զուգընթաց, աստիճանաբար բարձրանում էր բանվորների դասակարգային գիտակցությունը, սկիզբ էին առնում բանվորական հեղափոխական շարժումները։

1895 թ. նոյեմբերին Պետերբուրգի Տորնտոնի ֆաբրիկայում «Պայքարի միության» ղեկավարությամբ 500 ջուլհակների կազմակերպած գործադուլը մայրաքաղաքում գործադուլային շարժման նոր վերելքի ազդանշան ծառայեց։ «1895—1896 թվականներից,— գրել է Վ. Ի. Լենինը,—Պետերբուրգի հռչակավոր գործադուլների ժամանակից, սկսվում է բանվորական մասսայական շարժումը սոցիալ-դեմոկրատիայի մասնակցությամբ»[1]։

Ռուսաստանի արդյունաբերական կենտրոններում բարձրացող գործադուլային շարժումներն ու բանվորների հեղափոխական ելույթները իրենց ազդեցությունը թողեցին նաև երկրի ծայրամասերի վրա։ Ռուսաստանի օրինակով Անդրկովկասի պրոլետարիատն անցյալ դարի 60—70-ական թվականներից ծավալում է գործադուլային շարժումներ։

1868—1869 թթ. վերացվում են Կողբի աղահատներին 1829 և 1836 թթ. արտոնված իրավունքները, սահմանվում են նոր օրենքներ։ Այդ ամենն առաջացնում է ընդվզումներ։ Աղահանքերի բանվորների առաջին գործադուլը տեղի ունեցավ 1868 թ. հունվարի 29-ին։ Գործադուլ արեցին 1190 աղահատներ՝ հանքատերերին ներկայացնելով տնտեսական մի շարք պահանջներ, որոնք լուրջ անհանգստություն առաջացրին։ Այսուհանդերձ, աղահատների պայքարը հաջողությամբ չպսակվեց[2]։

1875 թ. մայիս-հունիս ամիսներին Կողբի աղահատները նորից են ընդհարվում կապալառուների հետ։ Տնտեսական պոռթկումը ավարտվում է նրանց միջև կնքված երկկողմանի համաձայնությամբ։ Կողբի աղահատների անդրանիկ ելույթները տարերային բնույթ էին կրում և տնտեսական պահանջներից

---

1 Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հ. 20, էջ 300—301։

2 *Տե՛ս* Ն. Հարությունյան, Կողբի աղահատների կյանքի ու պայքարի պատմությունից (1860—1870), «Բաներբ Հայաստանի արխիվների», 1966, № 3, էջ 77—94։

այն կողմ չէին անցնում։ Սակայն դրանք Հայաստանի բանվորական առաջին գործադուլներից էին[3] և այդ տեսակետից էլ կարևոր նշանակություն ունեին։

Կարևոր է նաև Ալեքսանդրապոլում Մալխասյանի տպարանի բանվորների գործադուլը 1895 թ.։ Բանվորները չնչին աշխատավարձ էին ստանում՝ 3—12 ռուբլի և այն էլ ժամանակին չէին վճարում։ Օրական աշխատում էին 14—16 ժամ։ Գործադուլի «պատճառը ռոճիկի քչությունը և անկանոն վճարելն է, ինչպես ասում են բանվորներն ուր հարկն է բողոք են տալու, որպեսզի իրենց հասանելիք օրավարձը ստանան»[4]։ Այդ ժամանակ տարերայնորեն գործադուլի ելան ոչ միայն Ալեքսանդրապոլի տպարանների, այլև մյուս ձեռնարկությունների բանվորները։

Բանվորական տարերային տնտեսական առաջին ելույթներին ու բողոքներին արձագանքում են առանձնապես Թիֆլիս—Կարս, Ալեքսանդրապոլ—Երևան երկաթուղային շինարարության աշխատողները։ Ախթալայի տեղամասի բանվորներն առաջինը բարձրացրին իրենց դժգոհության ձայնը։ 1896 թ. ապրիլին 200 բանվորներ, որ երկար ժամանակ աշխատավարձ չէին ստացել, գործադուլ արին։ Նրանք հավաքվեցին Ախթալայում գտնվող գրասենյակի մոտ և պահանջեցին անմիջապես վճարել իրենց հասանելիքը։ Երբ կապալառուհայտարարեց, թե ինքը փող չի ստացել Թիֆլիսից, բանվորները մտան գրասենյակ և ստիպեցին նրան իրենց հետ միասին գնալ Թիֆլիս՝ հաշիվները փակելու։ Թիֆլիս-Կարս երկաթուղու շինարարության պետի օգնականն այդ մասին հայտնում է Բորչալուի գավառապետին և օգնություն խնդրում։ Գավառապետի կարգադրությամբ պրիստավը մեկնում է Ախթալա և ոստիկանական միջոցներով «կարգը վերականգնում»[5]։ Բանվորները զգալով, որ իրենց նորից են խաբված, ապրիլի 15-ին, այս անգամ արդեն 400 հոգով, աշխատանքը կրկին դադարեցնում են։ Գործադուլավորների արդարացի պահանջները բավարարելու փոխարեն, լրացուցիչ ոստիկաններ են ուղարկվում և զենքի ուժով ճնշում նրանց դիմադրությունը։

Ախթալայի տեղամասի բանվորներին արձագանքեցին երկաթուղու շինարարության մյուս տեղամասերի աշխատողները, որոնք նույնպես անլուր կեղեքմով շահագործվում էին։ Օգոստոսի 11-ին բանվորական ընդվզումներ եղան 3-րդ տեղամասում, իսկ դեկտեմբերի սկզբներին՝ Ջամանլուի կամրջի շինարարությունում։ Ոստիկանությունը զենքի դիմեց, վիրավորվեց երկու բանվոր։ Մեկ տարի անց, 1897 թ. հոկտեմբերին, բանվորական նոր ելույթներ տեղի ունեցան երկաթուղու շինարարության Կարսի տեղամասում։

Հայաստանի բանվորների առաջին ելույթները տարերային բնույթ ունեին, առաջանում էին տնտեսական հողի վրա, հաճախ նման էին գյուղացիական բունտերի։ Սակայն ժամանակի առումով, դրանք հեղափոխականացնող նշանակություն ունեին, արձագանքում էին Ռուսաստանի և Անդրկովկասի բանվորական շարժումներին, իրենց վրա էին կրում Թիֆլիսի երկաթուղային գլխավոր արհեստանոցների և դեպոյի բանվորների ազդեցությունը։

Պետերբուրգի բանվորների 1895—1896 թթ. նշանավոր գործադուլների օրինակով, Թիֆլիսի երկաթուղային արհեստանոցներում 1898 թ. տեղի ունե-

3 Տե՛ս նույն տեղում, էջ 77—74։

4 «Մշակ», 1895, օգոստոսի 5։

5 ՎՍՍՀ ԿՊՊԱ, ֆ. 39, գ. 126, թ. 1։

ցավ առաջին խոշոր գործադուլը, որն աչքի ընկավ իր կազմակերպվածությամբ։ Գործադուլավորներից 41 հոգի բանտարկվեցին, իսկ շատերը, որպես «վտանգավոր» և «անբարեհույս», հեռացվեցին աշխատանքից։ Նրանց մեջ էր հայ առաջին բանվոր-հեղափոխական, սոցիալ-դեմոկրատ Գ. Մկրտումյանը։ Նույն թվականի փետրվարի 18-ից մինչև մարտի 11-ը գործադուլ արեցին Թիֆլիսի Էնֆիաջյանցի ֆաբրիկայի բանվորները։ 1898 թ. Թիֆլիսի բանվորները նշեցին մայիսմեկյան տոնը, հետագայում (1899—1901) մայիսյան տոնախմբություններ կազմակերպեցին Թիֆլիսի, Բաթումի, Բաքվի, Երևանի, Ալեքսանդրապոլի և այլ քաղաքների բանվորները։

1870-ական և 1890-ական թվականներին Անդրկովկասում տեղի ունեցող բանվորական շարժումների մեջ էական տարբերություններ կային։ Դա ամենից առաջ պայմանավորված էր բանվորության կազմով։ Եթե 1870-ական թվականներին բանվորական կորիզը թույլ էր, արտադնացների զգալի մասը կապված էր գյուղի հետ, ապա 1890-ական թվականներին բանվորական բանակն ավելի է ստվարանում, արտագնացների ճնշող մասն ընդմիշտ կապվում է արդյունաբերության հետ, դառնում արդյունաբերական բանվոր։ Տեղի է ունենում բանվոր դասակարգի համակենտրոնացում։ Մանր արհեստանոցներին փոխարինում են ֆաբրիկագործարանները, խոշոր միավորումները։ Կապիտալիստական շահագործման գիշատիչ ձևերը բարձրացնում են բանվորների դասակարգային գիտակցությունը, ավելի են սրում հակասությունները, ուժեղանում է նրանց հետաքրքրությունը դեպի սոցիալիստական գաղափարները։ Երկրամասի բանվորների քաղաքական դաստիարակությանը նպաստում են Ռուսաստանի կենտրոնական քաղաքներից եկած բանվորները՝ հեղափոխական պայքարի բովով անցած, քաղաքական մկրտություն ստացած բանվորները։ Աստիճանաբար սոցիալիստական գաղափարներն ուղի են հարթում և թափանցում բանվորների մեջ, «բանվորներն իրենց մեջ» վիճակից դառնում են «բանվորներն իրենց համար» դասակարգ։

Անդրկովկասի մարքսիստական անդրանիկ խմբերը, որոնց մեջ համատեղ գործում էին ինչպես Ռուսաստանից արտաքսված հեղափոխականները, այնպես էլ հայ, վրացի, ադրբեջանցի և այլ ազգությունների ներկայացուցիչները, հաջողությամբ գլխավորում էին բանվորական առաջին ցույցերն ու գլուխները։

2. ԳՅՈՒՂԱՑԻԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄՆԵՐԸ

Գյուղացիական ռեֆորմը Ռուսաստանում չլուծեց հողային հարցը։ Այդ պատճառով դասակարգային հակամարտությունները գյուղում եռեֆորմյան շրջանում ավելի սրվեցին։ 70-ական թվականների վերջերին գյուղացիական շարժումները Ռուսաստանում ծավալվեցին նոր ուժով։ Սակայն այդ շարժումների ամենամեծ ալիքը բարձրացավ 1881—1884 թթ., երբ երկրում մոլեգնում էր ռեակցիան և անասելի վատթարացել էր աշխատավոր զանգվածների կացությունը։

XIX դարի 70—90-ական թվականներին գյուղացիական շարժումները ծավալվեցին նաև Ռուսաստանի ծայրամասերում՝ Մերձբալթիկայում, Անդրկովկասում, Միջին Ասիայում ու Սիբիրում։

Արևելյան Հայաստանում, ինչպես և կայսրության բազմաթիվ այլ շրջաններում, գյուղացիները պայքարում էին ամենից առաջ հողի համար։ Այդ պայ-